

*Соціальне прогнозування як перспектива розвитку людської цивілізації. \Вип.657.Педагогіка та психологія. - Чернівці:Чернівецький нац. у-т,2013.-208с.*

УДК [373.66:316.43] :008

**Соціальне прогнозування як перспектива розвитку людської цивілізації**

**Голова Н.І.**

*Хмельницький національний університет*

**Актуальність теми дослідження.** Актуальність проблеми прогнозування в наш час зумовлена такими чинниками: ускладнилися процеси розвитку суспільного життя в умовах НТР; значно розширився обсяг і масштаби прогностичної діяльності, кількісна і якісна багатоманітність об'єктів прогнозування; зросла соціальна, економічна, екологічна, інформаційна цінність прогнозів; ставши надбанням суб'єктів управління і планування, прогнози активно впливають на сьогодення, допомагають запобігти або звести до мінімуму небажані наслідки розвитку тих чи інших процесів у майбутньому. Теоретичне визнання актуальності прогнозування та його зміст, дуже рідко у належному обсязі доповнюються практикою реалізації прогнозів і їхньою корекцією відповідно до процесів глобалізації гуманітарних та технічних проблем, притаманних розвитку людства у третьому тисячолітті. До тепер у прогнозах виявляються дві головні вади — дефіцит стратегічних складових, здатності вирватися з цупких об'ємів поточної суспільно-політичної кон'юнктури у часовому і просторовому відношенні та слабке наповнення предметно—практичними елементами, рекомендаціями, щодо вчасної та ефективної реалізації прогнозних висновків.

**Аналіз наявних досліджень з проблеми.** Саме інформаційні узагальнення економічних, соціальних, політичних та технологічних особливостей суспільства дали можливість західним дослідникам (Д. Беллу,

Е. Тоффлеру, Дж. Гелбрейту, Дж. Форрестеру, Я. Тірбергену, Дж. Мартіно, Р. Ханду, К. Мангейму, У. Росту) спрогнозувати переростання індустріального суспільства у постіндустріальне і далі — інформаційне. Футурологічні побудови А. Кларка, М. Догана, Е. Янча, Г. Хеорлінга, А. Печчеї, Б. Токара, Дж. Несбіта, П. Ебурдіна та інших також засновані на виокремленні загальнолюдських проблем в соціально-економічній, політичній та духовній сфері буття людини. Навіть культурологічні концепції А. Тойнбі, О. Шпенглера та П. Сорокіна розглядають цивілізаційні потоки та культурно-історичні типи не як автономні, замкнуті системи, а як інформаційні динамічні утворення з певним типом цивілізаційного зростання, організації суспільного життя та продуктивного перетворення[5, с.103-106].

Вище зазначена суспільствознавча наукова традиція мала свій розвиток і в роботах радянських дослідників: І. Бестужева–Лади, Е. Араб–Огли, В. Виноградова, А. Гендіна, В. Лисичкіна, О. Тугусакова, А. Венгерова, М. Поліщука, І. Бовша, А. Нікітіної, Г. Рубанова, М. Давидова, К. Руденко та ін. Значне місце займають тут дослідження концептуальних механізмів попередження екологічних катастроф як на глобальному, так і на локальному рівні[5, с.105].

Існує наукова традиція аналізу прогнозування як взаємозв'язку інформаційних утворень та системи потреб, інтересів, ціннісних установок у політиці, економіці, соціології, духовній сфері. Саме такий підхід до прогнозування можна знайти в роботах зарубіжних дослідників марксистської орієнтації — А. Бауера, В. Ейнхорна, Г. Еделінга, Е. Швакке, М. Янкова, Г. Коха та ін. В радянській та пострадянській філософії ця традиція розвивалася в роботах А. Сергеева, В. Геца, А. Попова, А. Радугіна, Ю. Ожегова, В. Конопльова, Є. Веселовського, Є. Четиркіна, Ф. Шумана, В. Шинкарука, М. Мокляка, В. Табачковського та ін.[5, с.104].

Аналізуючи проблему дослідження ми не можемо зменшити значення стародавніх філософів, а саме Канта і Фіхте, Шеллінга і Гегеля у розвитку уявлень про майбутнє. Певною мірою вони були також утопістами, але як філософи історії вони внесли найбільший внесок у розвиток методології аналізу історичного прогресу як процесу закономірного і діалектичного[3, с.34].

**Невирішені аспекти проблеми.** Головна функція прогнозування полягає у попередженні аномальних та кризових явищ соціального розвитку в результаті розробки та реалізації теоретично обґрунтованої програми суспільних дій. Прогнозування як соціально – ціннісне розуміння майбутнього досліджується в різноманітних формах — від простої екстраполяції досягнутих результатів діяльності в тій або іншій сфері людського буття до наукових концепцій суспільного розвитку людства. Найменш дослідженою проблемою методологічного характеру є аналіз прогнозування в системі взаємозалежності об’єктів і зв’язків суспільного розвитку, зокрема, його зв’язку з плануванням та управлінням. Мається на увазі детальне дослідження таких різновидів прогнозу як “прогноз— попередження ” і прогноз як “антикризова програма ”. Концептуальна розробка цих проблем дала б можливість як “зняти ” універсалістський характер багатьох футурологічних концепцій, з одного боку, так і подолати інструменталістське розуміння соціального планування та управління, наблизити ці види соціальної практики до потреб цивілізаційного розвитку — з іншого. Існує потреба представити прогноз не як багатоцільовий, технологічний і готовий до використання матеріал, а скоріше як засіб збереження гуманітарних цінностей.

Відповідно до невирішених проблем дослідження визначена **мета статті**: дослідити та проаналізувати значення соціального прогнозування в розвитку людської цивілізації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** З давніх-давен люди намагалися дізнатися про власне майбутнє, передбачити власну долю і

подальший хід подій у своєму житті; прагнули заздалегідь підготуватись до майбутнього, більше того, вплинути на нього. Формування уявлень про майбутнє перебувало в тісному зв'язку з еволюцією первісної міфології: від примітивних міфів-казок, фантастично тлумачили найбільш прості явища природи, до міфів, що пояснює встановлення родових вдач і звичаїв, потім походження людей і світу в цілому, а також життя після смерті. На цій основі сформувалися найдавніші з існуючих - релігійні концепції майбутнього. Крім порівняно примітивних концепцій такого плану, які або не дожили до наших днів, або не мають значного поширення, виділяються дві, що пов'язані з існуючими світовими релігіями:

а) що склалася в I тисячолітті до н.е., більше розвинена індуїстсько-буддистська-джайністська концепція, згідно з якою історія представляється у вигляді постійної зміни циклів регресу (що охоплюють мільйони років) - від "золотого століття" до "кінця світу", потім "створення нового світу", знову регресу і т. д. без кінця. Такі погляди характерні для сучасної релігійної ідеології у великому регіоні Південно-Східної Азії;

б) що склалася в I тисячолітті до н.е. - I тисячолітті н.е.. Менш розвинена юдаїсько-християнсько-ісламська концепція, згідно з якою "історія майбутнього" представляється у вигляді приходу "рятівника-месії", встановлення "царства божого", настання "кінця світу", "Страшного суду", нарешті, знову-таки переходу в якісно новий стан, "вічного блаженства" для праведників і "вічних мук" для грішників. Більша частина утопій присвячена проблемам майбутнього суспільства і відноситься до розряду соціальних [3, с.34-35].

Традиція "роздумів про майбутнє" була продовжена в 20-х роках ХХ ст. на заході вченими і письменниками. Продовжуючи дослідження "передбачень", англійський біолог Дж. Б.С. Голдейн, написав працю "Наука і майбутнє" (1916) [2, с.194]. Публікація через десятиліття, коли розгорілася дискусія про принципову можливість планування розвитку економіки і культури, виявилася основою серії понад ста брошур з найрізноманітнішими

перспективними проблемами науки, соціології, економіки, культури, політики, мистецтва. Серія виходила в 1925-1930 рр.. на декількох мовах під загальною назвою "Сьогодні і завтра". У ній взяли участь багато діячів науки і культури заходу (Б. Рассел, Дж. Джині, Б. Ліддел-Гарт, Дж. Бернал, С. Радхакрішнан та ін) [2, с.196].. Серія викликала дискусію у світовій пресі та значно стимулювала інтерес наукової громадськості до проблем майбутнього.

Разом з тим на заході почали з'являтися фундаментальні монографії про конкретні перспективи розвитку науки, техніки, економіки, соціології та культури. До числа найбільш значних серед них можна віднести праці А.М Лоу "Майбутнє" (1925), "Наука дивиться вперед" (1943), Ф. Джіббса "Післязавтра" (1928), Ерла Біркенхед "Світ у 2030 році" (1930) та ін. Рання футурологія заходу не вичерпувалася перерахованими роботами. З "роздумами про майбутнє" видатні діячі науки і культури виступали все частіше і частіше [2, с.194-200]. У 20-х і на початку 30-х років потік футурологічних робіт наростав, відображуючись кількісно в десятках книг, сотнях брошур і статей. На початку 30-х років економічна криза і світова війна відсунули на задній план проблеми віддаленого майбутнього і буквально за кілька років, до середини 30-х років, звели майже нанівець футурологічні дослідження. Актуальними стали проблеми майбутньої війни. З'явилася і перша узагальнююча радянська робота з даної проблематики під редакцією А. Анекштейна і Е. Кольмана - "Життя і техніка майбутнього" (1928) [2, с.198].

Наприкінці 1935 А.М. Горький виступив з пропозицією підготувати багатотомне видання, присвячене підсумкам перших п'ятирічок. Один із томів мав містити розгорнутий прогноз розвитку країни на 20-30 років вперед. У роботі над томом брали участь великі діячі науки, літератури, мистецтва (А. Н. Бах, Л. М. Леонов, О. П. Довженко та ін.) На жаль, згодом наукова й публіцистична робота в цьому напрямку на довгі роки була призупинена, та відновлена в другій половині 50-х років ХХст.. Зрозуміло,

що тільки на цьому шляху можливе подальше розгортання прогресивних процесів, розквіт нової цивілізації [1, с.76].

Прогноз як система (процедура, норма, установка) має велике значення для науки та суспільної практики тому, що пов'язує в єдину органічну цілісність майбутнє та минуле через сьогоднішнє. Будь-яке явище майбутнього прогнозується з врахуванням того, що це явище іманентно притаманне сьогоднішньому і, найголовніше, — закономірно впливає з нього. Взаємозв'язок теорії та практики в процесі прогнозування проявляється в тому, що переробка прогнозними інститутами суспільства соціальної інформації має за мету формування соціальних, економічних, політичних, гуманітарних, культурних параметрів функціонування соціуму. Закріплені у суспільній свідомості як норми поведінки та суспільні установки, вони ціле направлено розвивають суспільство[1, с.77-78].

В ідеалі “споживання” прогнозів виглядає так: теоретик–аналітик (людина–дослідник, яка на основі наукових даних формує прогнозні матеріали) представляє формалізовані схеми майбутнього, які в залежності від обставин наповнюються життєвими ситуаціями, прагматичною частиною суспільства — політиками, які проектують соціокультурне майбутнє[4, с.24].

Прогноз-попередження засвоєю суттю можна зарахувати до аналітичних прогнозів, проте він відрізняється від інших аналітичних прогнозів тим, що виходить з передумов несприятливого розвитку процесу на перспективу. Так, наприклад, прогнозом-попередженням може бути визначення на майбутнє кількості та структури населення за умови збереження сучасної несприятливої тенденції зниження народжуваності [4,с.23-27]. Тобто, прогноз-попередження розкриває несприятливі або навіть небезпечні наслідки демографічної ситуації, що склалась, і може служити обґрунтуванням для вжиття відповідних заходів щодо попередження або пом'якшення небажаних наслідків.

Соціальне прогнозування займає особливе місце, як конкретне уявлення, передбачення, і судження про подію, стан соціальною об'єкта в майбутньому. Його не слід плутати із соціальним плануванням. Назвемо такі особливості соціального прогнозування:

- формулювання мети соціального прогнозування порівняно з плануванням має загальніший і абстрактніший характер;
- мета соціального прогнозування: на основі аналізу стану і поведінки соціальної системи в минулому, а також вивчення тенденції зміни чинників, що впливають на неї, визначити кількісні та якісні параметри її розвитку в перспективі, розкрити зміст ситуації, в яку потрапить система;
- соціальне прогнозування на відміну від планування дає лише інформацію для обґрунтування рішень і вибору методів планування, указує на можливі шляхи розвитку в майбутньому;
- соціальне планування визначає, який з цих шляхів вибирає суспільство[1, с.76-89].

Розрізняють різні види соціального прогнозування:

-*за проблемно-цільовим критерієм* соціальне прогнозування поділяється на пошукове й нормативне;

Пошукове соціальне прогнозування полягає у визначенні імовірнісного стану об'єкта управління в майбутньому на основі аналізу особливостей його розвитку в минулому.

Нормативне прогнозування - це визначення засобів для досягнення бажаного стану об'єкта чи заданої мети.

-*за критерієм часу* соціальне прогнозування поділяється на оперативне, короткотермінове і довготермінове[4, с.23-27].

Соціальне прогнозування використовує такий специфічний метод, як експертне опитування. Соціальне експертне опитування належить до якісних методів соціального прогнозування. Воно ґрунтується на логічному

аналізі об'єктів управління, проводиться за загальними принципами, має на меті виявлення довготермінових проблем і визначення способів їх розв'язання.

Для характеристики об'єкта управління соціологами використовується експертиза, яка здійснюється відповідно до досвіду експерта, знань особливостей функціонування і розвитку досліджуваного об'єкта. Інформація при цьому збирається шляхом проведення безпосередніх, з допомогою преси чи поштового зв'язку, спеціалізованих експертних опитувань населення.

Прогноз як поняття суспільного розвитку фокусується у ключових моментах життєдіяльності людини та суспільства: у формуванні системи інтересів, плануванні дій, прийнятті рішень, у заходах управлінського характеру. Тому соціальне прогнозування можна розглядати як складне багаторівневе утворення, а прогноз — з погляду його функціональної визначеності. Саме у функціональному плані прогностика як сфера гуманітарного знання становить значний інтерес для суспільства, оскільки будь-яка наукова теорія, маючи певну глибину передбачення, може слугувати основою для організаційного чи управлінського рішення в тій або іншій сфері людської життєдіяльності[6, с.56-58].

Прогнозування можна розглядати також як процес формування сценаріїв або моделей цивілізаційного розвитку на основі переробки значної кількості соціальної інформації. Взагалі, кібернетична компонента прогнозування є його суттєвою характеристикою, яка має універсальний характер. Блоки соціальної інформації можуть застосовуватися для прогнозування соціокультурної практики як в різних галузях життєдіяльності одного і того ж суспільства, так і цивілізаційного розвитку різних країн та етносів[4, с.26].

Соціальний прогноз завжди вирішує проблему, що виникла перед суспільством як перешкода його розвитку. На рівні прогнозних матеріалів можна раціонально вивести оптимальну модель продуктивного розвитку для

всього національної культури, незважаючи на специфіку її розвитку. Соціальний прогноз за своєю суттю не може бути також прирівняний до теоретичних закономірностей, які аналітично одержані у сфері природничо-технічних досліджень. Прогнозування є процесом перетворення їхньої інформаційної бази в категоріальну визначеність філософського знання на основі логіко-гносеологічного синтезу. Це певний процес переробки та споживання моделей майбутнього в процесі суспільного розвитку. Тому прогноз слід розглядати як соціально-психологічну установку, соціокультурну універсалью, яка демонструє саме готовність суспільства до саморозвитку, бо навіть маючи тією або іншою мірою інформацію про різні суспільства, які існують зараз або існували в минулому, ніколи не можна повністю зрозуміти специфіку їхньої життєдіяльності[2, с.198-199].

Сучасний статус та зростання гуманітарного функціонального “навантаження” прогнозування в соціальному знанні та соціальній практиці вимагає розглядати його не лише як окрему суспільну дисципліну, не лише як форму соціального пізнання (знання), як це ретельно викладено у сучасних суспільних науках, а в першу чергу, як принциповий механізм взаємозв’язку соціального знання та суспільної практики, як важливий і необхідний атрибут управлінської діяльності. У самому широкому сенсі слова “прогнозування” є багатоаспектним та органічно – цілісним рівнем усвідомлення історичного розвитку усієї людської цивілізації, цілераціональної діяльності міжнародного співтовариства[3, с.35].

Більше того, прогноз виступає не тільки природною стадією діяльності планування, її головною ланкою, а й розгорнутою соціально-психологічною установкою для великих соціальних спільностей людей, яка має рекомендаційний і коригувальний характер зі спрямованістю на стратегічну перспективу. Поряд з цим, прогноз може розглядатися і в контексті загальнолюдського, цивілізаційного осмислення, і у функціональному сенсі,

технологічному та інструментальному значенні, цінність яких, відповідно розгортається, з одного боку, через “теорію”, “закон”, “детермінізм”, а з іншого — через “передбачуваність” або “прогноз”, що анулюється”[6, с.56-58].

Однак треба добре усвідомлювати, що прогноз не може бути точним відображенням картини майбутнього навіть у фрагментах, а є гуманітарним аналізом багатоваріантності суспільного розвитку. Він дає змогу формулювати альтернативи соціодинаміки і вибирати оптимальну ціль у майбутньому. А в соціокультурному плані прогноз затверджує принципи цивілізації постулатів тощо. Загалом, місце соціального прогнозування визначається потенціалом передпланової активності, формою здійснення і алгоритмом споживання прогнозу. Якщо соціальна значимість прогнозу велика, то, відповідно, місце соціального прогнозування стає домінуючим і навіть визначальним стосовно таких ланок соціальної практики, як планування і управління. Роль соціального прогнозування у системотворчому плані полягає в генеруванні, аналітичній обробці і пропозиції суспільству інформаційних матеріалів[1, с.80-81].

Два основоположні принципи визначають місце і роль соціального прогнозування. По–перше, прогноз ефективно проявляється тільки в умовах лібералізму або вільної конкуренції інститутів, які продукують гуманітарні матеріали. І, по–друге, прогностична діяльність — це гуманітарна реконструкція. Реконструктивний потенціал пропорційно пов’язаний з принциповою передбачуваністю, яка залежить від того, наскільки об’єкти прогнозу підпорядковуються соціокультурним (правовим, релігійним, політичним, екологічним тощо) нормативам. Отже, передбачуваність як цінність закладена в сьогоденній діяльності людини і суспільства.

**Висновки.** Прогнозування як система стратегічних установок не може застосовуватися до життя в цілому. Прогноз — це, як було вже сказано, не

планування дій, управлінських рішень, владних векторів, а пропозиції щодо варіантів передбачуваних подій.

Прогноз як інструментальна система знання про майбутнє часто уявляється у вигляді збагаченої гіпотези, програми, вірогіднісного плану дій, аналітичного знання, які покликані розкрити невідоме:

- прогноз не є точним відображенням майбутнього внаслідок високої динамічності інформаційних одиниць суспільного розвитку;
- в прогнозі не може бути опису чітких параметрів або навіть тенденцій майбутнього, оскільки в гуманітарному матеріалі неможливо зафіксувати усе нескінченне розмаїття суспільного життя в понятійній системі координат;
- усі спроби раціонального осмислення прогнозу не повинні бути виражені у формі закономірностей або теорій;
- прогноз має стратегічний і рекомендаційний характер, бо забезпечує свободу вибору в рамках багатоваріантних схем життєдіяльності.

Таким чином, соціальне прогнозування продукує передбачливі матеріали у вигляді гуманітарних рекомендацій, але разом з тим завжди необхідні наглядні “ескізи” майбутнього. Майбутнє, яке людина творить сама, і буде її майбутнім. Міркуючи про перспективи розвитку людської цивілізації, слід не лише розвивати існуюче, а й ламати старі догми і стереотипи. Якщо не буде нового в сучасному, якщо не вирішимо сьогоднішніх глобальних проблем, то не буде й ніякого третього тисячоліття розвитку людства.

### **Список використаної літератури**

1. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Технология прогнозных разработок социальных процессов. - М.: Поиск, 1992.- С.76-89.
2. Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи: Антология

- современной классической прогностики 1952-1999. // Редактор-составитель И.В. Бестужев-Лада. - М.: Academia, 2000. – С.194-200.
3. И.В. Бестужев-Лада, Г.А. Наместникова. Социальное прогнозирование. Курс лекций. - М.: Педагогическое общество России, 2001.-С.34-35.
  4. Основы экономического и социального прогнозирования / Под ред. В.Н. Мосина, Д.М. Крука. - М.: Высшая школа, 1985.-С.23-27.
  5. Рабочая книга по прогнозированию / Отв. ред И.В. Бестужев-Лада. - М.: Мысль, 1982.- С.103-106.
  6. Теория прогнозирования и принятия решений / Под ред. С.А. Саркисяна. - М.: Высшая школа, 1977. – С. 56-58.[4, с.23-27].

#### **Анотація**

**Голова Н.І.** *Соціальне прогнозування як перспектива розвитку людської цивілізації*

**Ключові слова:** прогноз, прогнозування, цивілізація, попередження, суспільство, соціологія, прогноз - попередження, експерт, аналітик, мета, об'єкт, перспектива.

В статті досліджено та проаналізовано значення соціального прогнозування в розвитку людської цивілізації. Розмежовані поняття: прогноз, прогнозування та прогноз – попередження. Розглядаються особливості соціального прогнозування, принципи та значення в суспільному розвитку. Досліджені основні види прогнозування: за проблемно – цільовим критерієм та критерієм часу.

#### **Аннотация**

**Голова Н.И.** *Социальное прогнозирование как перспектива развития человеческой цивилизации*

**Ключевые слова:** прогноз, прогнозирование, цивилизация, предупреждение, общество, социология, прогноз - предупреждение, эксперт, аналитик, цель, объект, перспектива.

В статье исследовано и проанализировано значение социального прогнозирования в развитии человеческой цивилизации. Разграничены понятия: прогноз, прогнозирование и прогноз - предупреждение. Рассматриваются особенности социального прогнозирования, принципы и значение в общественном развитии. Исследованы основные виды прогнозирования: по проблемно - целевым критерием и критерием времени.

### **Annotation**

**Golova N.I** *Social forecasting the prospect of human civilization*

**Keywords:** weather, forecast, civilization, prevention, society, sociology, weather - warning expert analyst target object perspective.

The paper investigates and analyzes the importance of social forecasting the development of human civilization. Differentiated concepts: prediction, prediction and forecast - warning. The features of social forecasting, principles and values in social development. The basic types of prediction: the problem - the target criterion and the criterion of time.

